

МИЛОРАД СТОЈИЋ

ЛОКАЛИТЕТ ГУШАВАЦ У МРЧАЈЕВЦИМА
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ГРОБОВА ИЗ ПРАИСТОРИЈЕ

Милорад Стојић
УУ 11000 Београд
Археолошки институт

UDK: 903.5(497.11)

Некропола под хумкама Гушавац у Мрчајевцима, која је регистрована 1959. године, налази се на око један км од корита Западне Мораве.¹ Приликом рекогносцирања М. Икодиновић констатовано је пет хумки, од којих су, већ тада, две биле потпуно уништене.² Највећа хумка (хумка I) налазила се на парцели Милана Јевђевића, друга (хумка II) – на парцели Драга Тодосијевића, а трећа (хумка III), која је била тешко уочљива – на парцели Драгише Кобровића. Уништене хумке налазиле су се на парцели Драга Тодосијевића. Хумка I имала је пречник од 28 м, хумка II – 24 м, хумка III – 23 м.

1. Најлепше се захваљујем колегицама Милени Ђукњић и Лидији Никитовић које су ми уступиле да објавим резултате истраживања праисторијских хумки на локалитету Гушавац у Мрчајевцима.

2. Сви подаци о истраживању хумки на локалитету Гушавац у Мрчајевцима преузети су из дневника ископавања Милене Ђукњић.

ХУМКА I

Пречник хумке I износио је 28 м. Хумка је веома оштећена укопавањем гробова у средњем веку, тако да је од праисторијских објеката само у сегменту А констатована мања површина од облутака на којој су нађене 62 ћилибарске перле. Готово сви покретни налази потичу из сегмента А и неколико из сегмента Ц. Праисторијски покретни налази су фрагментовани, изузимајући изванредан број ћилибарских перли. Највећи део налаза чине ћилибарске перле, затим предмети од гвожђа док су керамички предмети и они од бронзе малобројни. Већина предмета је из гвозденог доба, а неколико фрагмената керамичких посуда потичу из енеолита. Из енеолита је фрагмент доњег дела веће посуде, дебљих зидова, лоше фактуре, мрке боје који је украшен у хоризонталним редовима распоређеним угласто урезаним линијама.

ПОКРЕТНИ НАЛАЗИ ИЗ ГВОЗДЕНОГ ДОБА

Прилози у гробовима из гвозденог доба могу се разврстати према материјалу на оне од керамике, гвожђа, бронзе и ћилибара.

– Предмети од керамике

Из ове хумке потичу фрагменти посуда дебљих зидова, лоше фактуре, рађених на витлу, који су украшени угласто урезаним линијама (такозвани мотив рибље кости) и једна дуга вертикално постављена дршка, елипсоидног пресека, посуде рађене на витлу, сиве боје и fine фактуре (гвоздено доба?) – (Т. I/1–2). Керамика рађена руком је из бакарног доба док се дршка не може хронолошки ближе одредити.

– Предмети од гвожђа

Део предмета израђен је од лима, а остатак од масивног гвожђа. Од лима су фрагменти калотастог умба (Т. I/7), на чијем су једном делу густо изведене канелуре, а на другом делу мала калотаста испупчења (Т. I/3). Вероватно су истом предмету припадала и два фрагмента на којима се такође налазе канелуре (Т. I/7а, 9) и фрагмент таласастог профила (Т. I/10). Испупчења слична онима на умбу налазе се на још два фрагмента предмета начињених од равног лима (Т. I/5–6). Из исте хумке су и фрагменти издуженог облика, од којих два примерка имају

пресека у облику делтоида (Г. I/4,8) – извесно је да су у питању делови мачева, затим један чији је пресек у облику издуженог правоугаоника (Г. I/11), док један има пресек у облику правоуглог троугла (Г. I/12). Са истог места потиче фрагменат гвоздене цеви која на једном делу има кружни отвор на зиду и четири фрагмента тулаца копаља (Г. I/13–17).

– Предмети од бронзе

У хумци I пронађен је само један бронзани предмет – фрагменат танког бронзаног лима који је на једном делу лучно профилисан (Г. I/18).

– Предмети од ћилибара

Сви предмети од ћилибара – њих 85 су перле. Највећи део перли – 62 комада нађено је на каменој конструкцији у сегменту А ове хумке, док су остале разасуте по целом тумулу. Најбројније су перле у облику кружног исечка, док су остале: пирамидалне, троугласте, ваљкасте и призматичне (Г. I/19–29, 31–32). На каменој конструкцији у сегменту А пронађена је и једна фрагментована перла у облику птице (Г. I/30). Отвор за низање перли најчешће је начињен по дужини перле.

ХУМКА II

Пречник хумке II је 24 м. Сви предмети из хумке нађени су у дислоцираном положају. Инвентар праисторијских предмета из ове хумке доста се разликује од инвентара из хумке I по врстама предмета и њиховој заступљености. Овде су нађене три посуде рађене руком из гвозденог доба које је било могуће реконструисати и фрагменти три посуде рађене на витлу, једна бронзана перла, тробридни врх стрелице скитског типа, комад сребрне жице четвороугаоног пресека, бронзана перла, девет стаклени перли (осам са окцима и једна са режњевима), перла од сивог камена и десетак целих и фрагментованих ћилибарских перли.

– Предмети од керамике

Посуде рађене руком

Руком су рађене три посуде које имају по једну дршку: два левкаста пехара и скифос. Један пехар припада типу са тролисном ногом (Г.

II/1). Испод обода овог пехара налазе се три хоризонтална жлеба; жлебовима (вертикалним) је украшен и горњи део дршке овог пехара. У средини, на доњој страни дна налази се удубљење – а горњој страни испупчење (такозвани омфалос). Доњи део реципијента другог примерка пехара је лоптаст док је горњи део левкаст (Сл. 1). Обод скифоса је заравњен и украшен је попречним зарезима, реципијент је полулоптаст, а нога је наглашена (Т. II/3). Дршка је у облику ћириличког слова П и, као обод овог скифоса, украшен је на горњој страни зарезима.

Посуде рађене на витлу

На основу пронађених фрагмената није могућно у целини реконструисати изглед посуда рађених на витлу из ове хумке. Једна посуда S профилације са наглашеном прстенастом стопом највероватније припада облицима са две дршке (Т. II/2). Она има тракасту дршку која полази непосредно испод обода и завршава на најистуренијем делу рамена. Једна посуда (Т. II/6), сл. 2, којој недостају горњи делови, има на рамену дршку у облику зарубљене петостране пирамиде и веома интересно профилисан прелаз трбуха у дно. Од једне посуде сачуван је само део лоптастог трбуха, дна и прстенасте стопе (Т. II/4). Наводно из истог тумула потиче и фрагмент пехара S профилације изразито танких зидова, фиње фактуре, који је на рамену украшен метопама испуњеним вертикалним жлебовима, а на доњем делу врата – хоризонталним жлебовима

– Предмети од камена

Од камена сивобеличасте боје израђена је једна перла (Т. II/7).

– Предмети од бронзе

Један украсни и предмет – бронзана перла (Т. II/8) и примерак оружја – фрагментовани тробридни врх стреле скитског типа чине целокупан инвентар бронзаних предмета из хумке II у Мрчајевцима.

– Предмети од сребра

У хумци II пронађен је комад сребрне жице квадратног пресека који је на једном крају тордиран (Т. II/9).

– Предмети од ћилибара

Као и у хумци I, и у хумци II сви предмети од ћилибар су перле, које су углавном неправилног облика. Једна од ових перла припада пи-

рамидалном типу, једна је призматична, док су остале или неправилног облика или се због фрагментарности не могу типолошки разврстати (Т. II/19–21, 22–25). Једна перла из ове хумке је орнитоморфна (Т. II/21).

– Предмети од стакла

Режњаста (пет режњева) перла је светлозелене боје (Т. II/10). Од осам перли са окцима шест су целе, а две фрагментоване. Перла инв. бр. 589 (Т. II/11) је црне боје, окца су окер, перла инв. бр. 612 (Т. II/12) има плава окца оивичена белом бојом, перла зелене боје (без инв. броја) – (Т. II/13) као и примерак инв. бр. 588 (Т. II/14) имају такође плава окца оивичена белом бојом, док су перле инв. бр. 586 и 590 (Т. II/15–16) жуте боје а имају плава окца оивичена белом бојом. Један фрагментован примерак (инв. број 591) – (Т. II/17) има жута окца, док је код другог оштећеног примерка основа жута, а окца су плава оивичена белом бојом (Т. II/18).

ХУМКА III

У хумци III пронађено је „оштећено ватриште” димензија 1,2 x 0,8 м, а на „њеном периферном делу у нивоу основе хумке на релативној дубини од 0,72 м испитана је једна правоугаона површина прекривена облацима, димензија 2,46 x 1,25 м на којој је било атипичне керамике и гари”. У западном делу исте хумке нађене су три вертикално постављене плоче које су чиниле комору у којој су нађене ситне „вероватно животињске кости”. Инвентар гробова из гвозденог доба чинили су: шест ромбоидних гвоздених плоча, фрагменти једне веће гвоздене плоче, фрагменти великог бруса од стеатита и стаклена перла са режњевима.

– Предмети од гвожђа

Пет ромбоидних плоча од гвозденог лима, који су приближно истих димензија, имају мања калотаста испупчења у угловима, а ивице су украшене зарезима (Т. III/1–5). На полеђини једне од ових плоча налазе се два паралелна жлеба (Т. III/1). У истој хумци пронађен је већи број фрагмената равне гвоздене плоче која је на једној ивици имала велику добро фиксирану алку (Т. III/6–12). Ивице плоче украшене су зарезима а на њеној површини местимично се налазе мала испупчења попут оних на ромбоидним плочицама.

– Предмети од камена

Веома танки брус (Т. III/13) од изразито меканог камена је поло-мљен на више делова, тако да је немогућно утврдити му дужину, али је извесно да је она износила око 20 цм. Врх бруса, на коме се налази мањи отвор, пирамидалног је облика.

– Предмети од стакла

По свим својим одликама перла (Т. III/14) из хумке III слична је примерку из хумке I са истог локалитета.

АНАЛИЗА МАТЕРИЈАЛА

– Керамика

Сва керамика из гвозденог доба пронађена је у хумци II. Од шест примерака три се могу реконструисати: две посуде рађене руком и једна посуда рађена на витлу. Карактеристично је да мања калогаста посуда рађена руком са једном дршком имитира типичну грчку посуду која је на свом матичном подручју рађена искључиво на витлу. Са три посуде произведене у јужној Италији Мрчајевци су највеће налазиште керамике хеленског типа из периода VI – V век пре н. е. у Поморављу.

Левкасти пехари из хумки у Мрчајевцима представљају типичну керамичку форму, која је карактеристична за Поморавље и српско Подунавље.³ Пехари истог типа нађени су на локалитетима: Атеница, Љуљаци, Сарина међа, Вучић и Пећине (Костолац).⁴ Њихова типолошка еволуција јасно се прати од почетка прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба (гвоздено доба Ia, приближно XIII–XII век пре н. е.).⁵ Примерак чији је доњи део реципијента лоптаст (Сл. 1) веома много подсећа на узор из гвозденог доба Ia и убедљив је доказ, заједно са примерцима из осталих периода гвозденог доба, о етнокултурном континуитету на поменутом простору од XIII века пре н. е. до времена сахрањивања на некрополи у Мрчајевцима.⁶

3. М. Стојић, *Зборник радова Народног музеја у Чачку*, XXII–XXIII, Чачак, 1994, 18.

4. *Ibid.*

5. *Ibid.*

6. *Ibid.*, *Гвоздено доба у басену Велике Мораве*, Београд – Светозарево, 1986, Т. 5/2.

– Предмети од камена

Велики брус из хумке III указује да је у том тумулу сахрањена мушка особа. Слични брусови констатовани су међу прилозима гроба из хумке II у Атеници и у хумци II у Љуљацима.⁷ Камена перла која обликом и величином имитира стаклене перле из хумке II највероватније је домаћи производ.

– Предмети од гвожђа

Предмети од гвожђа потичу из хумки I и III. Предмети из хумке I су делови: мача, копаља и умба. Гвоздени предмети у облику ромбоида из хумке III били су аплицирани, највероватније на тканину или кожу, па је стога извесно да су у питању делови оклопа. По свом ромбоидном облику ови предмети подсећају на ромбоидне апликације из Новог Пазара и Атенице.⁸ Већа гвоздена плоча са алком, из исте хумке, такође се може окарактерисати као део оклопа или део оплате штита. Фрагменти мача, копаља и донекле умба слични су одговарајућим примерцима из хумке II из Атенице.⁹ Ипак ближе аналогије за умбо из Мрчајеваца и поготово ромбоидне апликације су у хумкама у Љуљацима.¹⁰

– Предмети од бронзе

Пронађена су само три предмета од бронзе: фрагменат предмета од танког лима који је у једном делу лучно профилисан, у хумци I, перла и фрагменат троперног врха стрелице скитског типа, у хумци II. Једино се располаже поузданим аналогијама за троперни врх стреле; слични примерци налажени су у Атеници, кнежевској хумци у Пилатовићима, хумци у Цветановцу и у Остриковцу, у Поморављу.¹¹

– Предмети од сребра

Комад сребрне жице квадратног пресека из хумке II указује да је на овом месту било предмета и од племенитих метала.

7. М. Буквић – Б. Јовановић, *Илирска кнежевска некропола у Атеници*, Чачак, 1966, Т. XXIII, Д. Срејковић, *Старинар*, XL – XLI, 1989/1990, Београд, 1991, Т. III/2.

8. Б. Мано-Зиси – Љ. Поповић, *Нови Пазар, Илирска зрчки пазар*, Београд 1969, Т. XXXVII (златна апликација крајње десно у првом реду); М. Буквић – Б. Јовановић, *Ibid.*, Т. IX/9.

9. М. Буквић – Б. Јовановић, *Ibid.*, Т. XXIV/18.

10. Д. Срејковић, *Ibid.*, Т. II/5, 1. 1/5.

11. М. Зотовић, *Археолошки и етнички проблеми бронзаног и гвозденог доба западне Србије*, Београд, 1985, Т. XXXII/4, М. Буквић – Б. Јовановић, *Ibid.*, Т. II/1–5; Р. Васић, *Старинар*, 1981, 167, Ст. 11–13; груписи падаз од око 40 врхова стрелица из Остриковца непубликован.

– Предмети од ћилибара

Преко 80 перли, углавном неправилног облика, у хумци I и десетак перли из хумке II чине највећи део инвентара гробних прилога са некрополе Гушавац у Мрчајевцима.¹² Чини се да су у нешто правилнијим формама перле из хумке I него оне из хумке II. Међу перлама само су две фигуралне, односно орнитоморфне. Међу перлама из хумке I посебно су карактеристични примерци у облику кружног исечка. Може се констатовати да се перле са овог локалитета разликују од перли са других локалитета у Поморављу по томе што је велики број међу њима неправилног облика.

– Предмети од стакла

Предмете од стакла чине осам перли које су украшене окцима и две перле режњастог типа. Девет од 10 перли са овог локалитета потичу из хумке II. У Поморављу, перле типа са режњевима налажене су у Атеници, док су перле са окцима налажене у Атеници и Љуљацима.¹³ Колико су стаклене перле биле на цени указује и њихова имитација у камену из хумке II.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Једину могућност да се утврди пол и статус сахрањених у Мрчајевцима јесу прилози у гробовима. Оружје, брусови, делови оклопа из хумке I и III указивали би да су главне личности које су ту сахрањене били мушкарци – војници. Извесно је да је у хумци II, у којој су пронађени бројни украсни предмети (перле од ћилибара, стакла, камена и бронзе) и керамичко посуђе, сахрањена женска особа. У светлу најновијих истраживања врх стрелице скитског типа који је нађен у хумци II пре се може третирати као универзално симболичко премонетарно средство плаћања него као оружје намењено искључиво мушкарцу.¹⁴

Судећи по разноврсним импортованим предметима: чак три примерка посуда рађених на витлу, десетак стаклених перли, сребрним украсним предметом, ћилибарском огрлицом, врхом стрелице скитског типа у функцији симболичког платежног средства, најбогатија са-

12. А. Палавестра, *Ираисџоријски ћилибар на централном и западном Балкану*, Београд, 1993, 147.

13. М. Ђуклић – В. Јовановић, *Ibid* T. XVI/1–3, T. XIX/17; Д. Срејовић, *Ibid*, T. I/3.

14. М. Стојић, *Нови налази врхова бронзаних стрелица скитског типа у Србији јужно од Саве и Дунава*, *Стираринар*, 49, у штампи.

храњена личност на овој некрополи је жена сахрањена у хумци II, док би се за покојнике из хумки I и III могло рећи да су били припадници војног staleжа.

Осим по хумкама, немогуће је на други начин разврстати налазе из гвозденог доба из Мрчајеваца. Карактеристично је, међутим, да се инвентар налази из три хумке у Мрчајевцима знатно разликује по врстама предмета, осим што је ћилибар, али типолошки ипак различит, налажен у две хумке, хумкама I и III. Ипак ћилибар и поготово стаклене перле типа са режњевима указују да су три хумке у Мрчајевцима коришћене за сахрањивање у релативно кратком периоду.

За утврђивање етнокултурне припадности некрополе и њене хронологије главни ослонац чине предмети какви су осим у Мрчајевцима налажени у другим некрополама у басену Западне Мораве, као што су некрополе под хумкама у Атеници и Љуљацима. Заједнички налази за некрополе у Мрчајевцима и Атеници су: левкасти пехари рађени руком, посуде рађене на витлу, врхови стрелица скитског типа, стаклене перле са окцима и перле типа са режњевима, умбо, гвоздени мач, различити цевасте гвоздени предмети. Као у Мрчајевцима и у Љуљацима су нађени: левкасти пехари рађени руком, посуда рађена на витлу, ромбоидни гвоздени предмет, гвоздени умбо, брусови и стаклена перла са окцима. За све три некрополе заједнички су: левкасти пехари рађени руком, посуде рађене на витлу, гвоздени умбои са жлебљеним калотастим делом, гвоздено оружје и стаклене перле. Разлике које постоје у инвентару ове три некрополе у басену Западне Мораве могу се објаснити и чињеницом да некропола у Атеници припада типу кнежевских док некрополе у Љуљацима и Мрчајевцима нису служиле за сахрану покојника највишег ранга. Извесно је да су све три некрополе из приближно истог времена и да су припадале истој или сродној популацији. С обзиром да највише грађе (левкасти пехари са једном дршком, импортовано посуђе рађено на витлу, тробридни врх стрелице скитског типа, стаклене и ћилибарске перле) која се може паралелисати са налазима из Атенице потиче из хумке II, извесно је да је она истовремена са познатом кнежевском некрополом код Чачка, посебно са кнежевом хумком.

Фрагменти енеолитске керамике који су пронађени приликом археолошких истраживања 1973. године указују на могућност да су се овде као и на неким другим локалитетима у овом делу Поморавља првобитно налазиле хумке из старијих периода које су коришћене у каснијим раздобљима праисторије.

RÉSULTATS DES RECHERCHES SUR LES TOMBES PRÉHISTORIQUES DE
GUŠAVAC À MRČAJEVCÍ

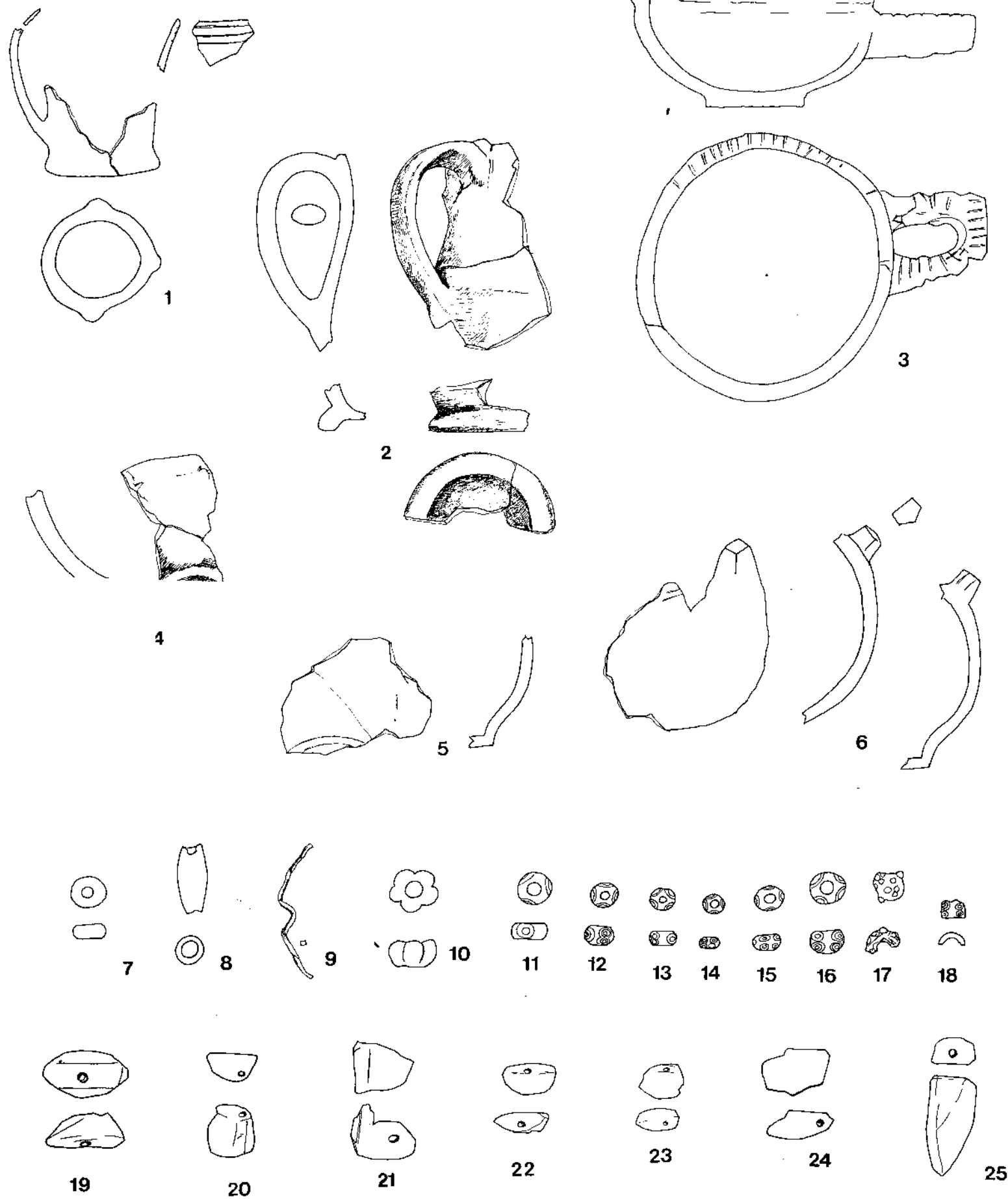
La nécropole qui est située au-dessous des tertres de Gušavac et qui a été enregistrée en 1959 se trouve à environ un kilomètre du lit de la Morava Occidentale. Lors de la reconnaissance du terrain, M. Ikodinović a établi qu'il y avait eu cinq tertres dont deux étaient déjà complètement détruits. Le tertre le plus grand (tertre I) était situé sur une parcelle appartenant à Milan Jevđević, une autre (tertre II), sur celle de Drago Todosijević, tandis qu'une troisième, qui était difficilement perceptible, se trouvait sur une parcelle de Dragiša Kobrović. Les tertres détruits étaient situés sur la parcelle de Drago Todosijević. Le diamètre du tertre I était de 28 mètres, celui du tertre II de 24 mètres et celui du tertre III de 23 mètres.

Les objets qui y ont été mis au jour remontent à l'âge du fer et ne peuvent pas être répartis autrement que par tertres. Ce qui caractérise les tertres de Mrčajevci, c'est que l'inventaire des objets trouvés dans les trois tertres en question est très varié quant aux sortes d'objets, exception faite pour l'ambre qui a été découvert dans deux tertres (I et II) – les objets en ambre étant toutefois typologiquement différents – et pour deux perles de verre godronnées, trouvées dans les tertres II et III. Il n'en reste pas moins que l'ambre et, à plus forte raison, les perles de verre godronnées nous portent à conclure que les inhumations y avaient eu lieu au cours d'une période relativement brève.

Pour établir l'appartenance ethnoculturelle de la nécropole et sa chronologie on se fonde surtout sur les objets qui ont été trouvés dans d'autres nécropoles du bassin de la Morava Occidentale, comme le sont celles d'Atenica et de Ljuljaci. Les objets communs à la nécropole de Mrčajevci et à celle d'Atenica sont les suivants: coupes en forme d'entonnoirs, faites à la main, récipients façonnés au tour, pointes de fléchettes du type scythe, perles de verre granulées et perles godronnées, umbo (partie centrale du bouclier), épée en fer, divers objets en fer de forme tubulaire. A Ljuljaci, de même qu'à Mrčajevci, ont été trouvés: des coupes en forme d'entonnoirs, faites à la main, des récipients façonnés au tour, un objet en fer de forme romboïdale, un umbo en fer, des pierres à aiguiser et des perles en verre granulé. A toutes les trois nécropoles sont communs: coupes en forme d'entonnoirs faites à la main, récipients façonnés au tour, umbos en fer avec, au milieu, une partie godronnée en forme de calotte, armes en fer et perles en verre. Les différences qui existent dans l'inventaire de ces trois nécropoles situées dans le bassin de la Morava Occidentale peuvent être expliquées aussi par le fait que la nécropole d'Atenica appartient au type princier, alors que celles de Ljuljaci et de Mrčajevci ne servaient pas à l'inhumation des morts du rang le plus élevé. Il est certain que toutes les trois nécropoles remontent à peu près à la même époque et qu'elles appartenaient à la même population ou à une population apparentée. Étant donné que la plupart des objets mis au jour (coupes en forme d'entonnoirs à un seul manche, récipients façonnés au tour de provenance étrangère, pointes de fléchettes à trois arêtes du type scythe, perles de verre et perles d'ambre) qui peuvent être comparés à ceux d'Atenica proviennent du tertre II de la nécropole de Gušavac (Mrčajevci), il est certain que le tertre en question remonte à la même époque que la nécropole princière bien connue des environs de Tchatchak, dont surtout le tertre princier d'Atenica.

Les fragments de céramique néolithique qui ont été mis au jour à l'occasion des fouilles archéologiques de 1973 nous portent à supposer qu'ici, tout comme dans les autres sites archéologiques de cette partie du bassin de la Morava, il existait primitivement des tertres des périodes préhistoriques antérieures qui furent utilisés dans les périodes postérieures de la préhistoire.

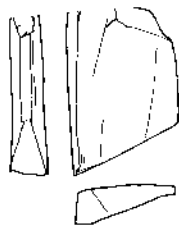
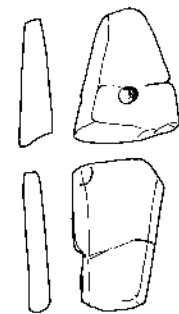
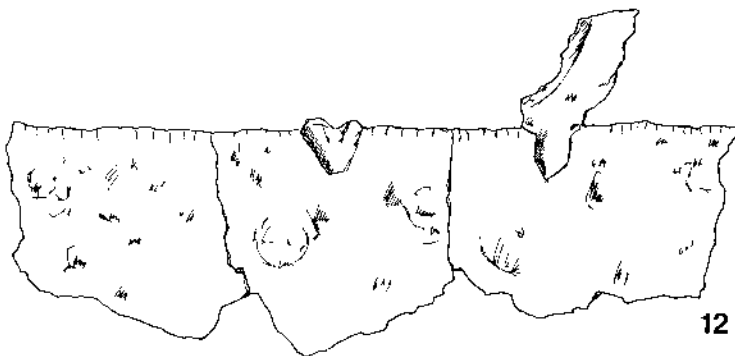
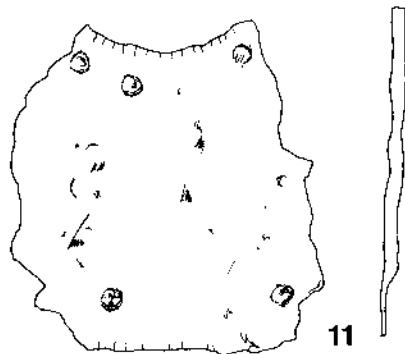
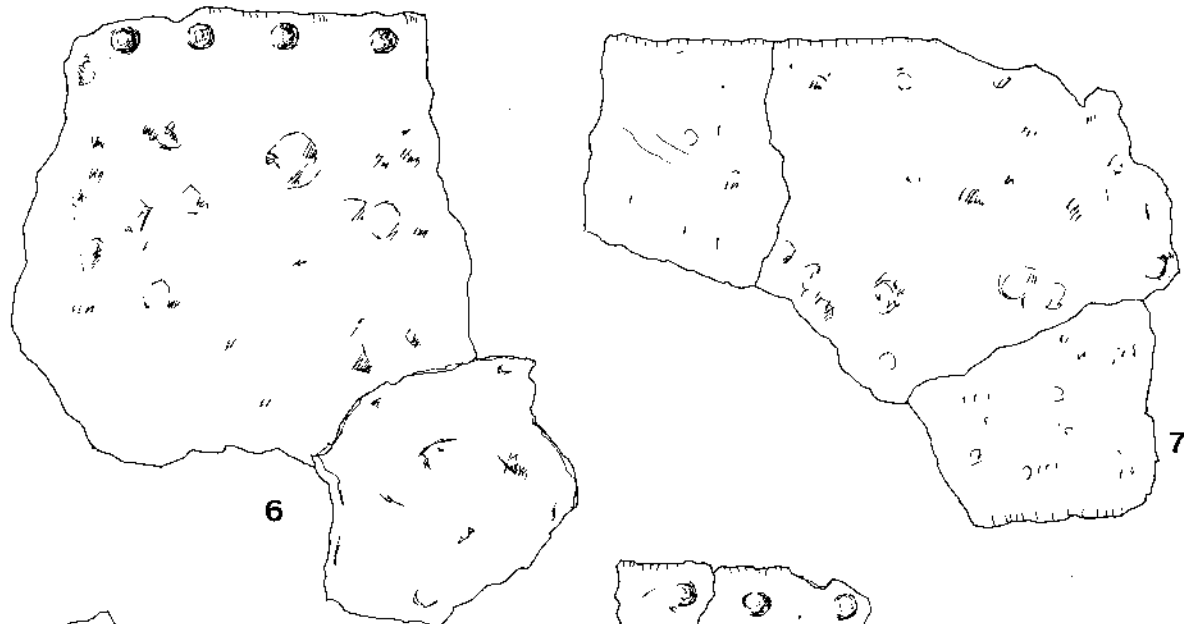
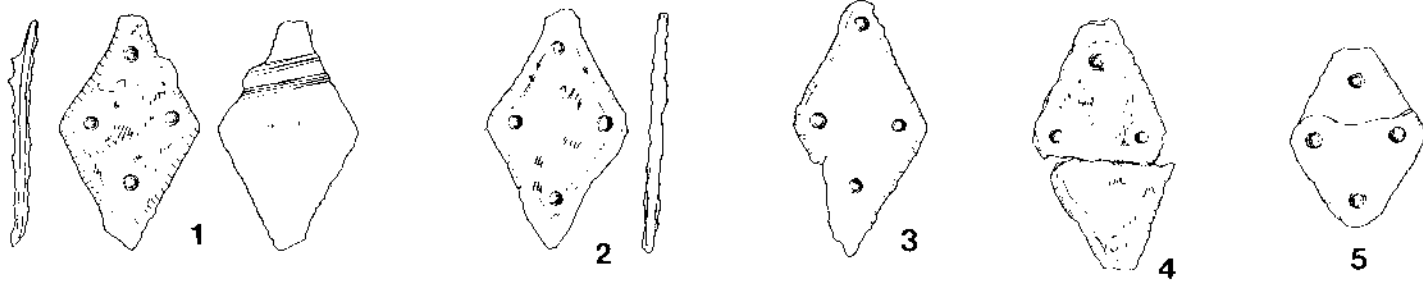
Milorad STOJIC

Мрчајевци, локалитет Гушавац
1 - 25, хумка I

Мрчајеви, локалитет Гушавац
1 - 32, хумка II

Сл. 1. Мрчајевци, локалитет Гушавац
слика 1, хумка II

Сл. 2. Мрчајевци, локалитет Гушавац
слика 2, хумка I